

[verschenen in *Antropologische Verkenningen* 10 (3): 80-82, 1991]

P.M. van Hekken, *Leven en werken in een Nyakyusa dorp*. Leiden: Afrika-Studiecentrum (Postbus 9555, 2300 RB Leiden), 1986, 441 pp., prijs: f 25,-.

Bijna niemand weet dat er in 1986 een indrukwekkend antropologisch proefschrift verscheen over een dorp in het zuidwestenvan Tanzania. Het boek kwam geruisloos uit als nummer 28 in de 'grijze' serie 'Research Reports' van het Afrika-Studiecentrum. Het heeft nooit in de winkel gelegen en bij mijn weten is er niet één recensie aan gewijd in de Nederlandse vakliteratuur. De mondelinge aflevering wil dat de studie reeds bij zijn geboorte werd doodgezwegen: op de promotieplechtigheid werd het proefschrift verdedigd voor een nagenoeg lege zaal.

Ik kreeg het boek door toeval in handen: het werd mij – als lid van een adviesorgaan van het Afrika-Studiecentrum – gratis toegezonden. Pas vier jaar later keek ik erin, op zoek naar een geschikte etnografie voor een cursus over de antropologie van Afrika. Ik begon te lezen en was meteen geboeid. Dit was een ongewoon boek: het bevatte geen inleiding met de verplichte theoretische danspasjes; zelfs een bibliografie ontbrak – provocerend bijna. De auteur had blijkbaar geen andere pretentie dan te beschrijven hoe het leven in het betreffende dorp, Ngamanga, zich voltrok. Ze heeft dat met grote nauwkeurigheid gedaan. Haar kennis van de gebeurtenissen en haar oog voor details zijn fenomenaal. Het resultaat is een soort raamvertelling; haar betoog is een verbindende tekst van niet minder dan 137 verhalen die over allerlei aspecten van het dagelijkse leven gaan. Deze verhalen, meestal opgetekend uit de mond van haar drie assistenten, zijn parels van vertelkunst die op treffende wijze de problemen van het dorpsleven laten zien.

Nel van Hekken deed haar onderzoek van medio 1966 tot eind 1968. Ze maakte deel uit van een team dat bestond uit twee sociologen, een sociaal geograaf, een econoom en – tijdelijk – een landbouweconoom. Opzet van het onderzoek was na te gaan welke factoren een remmende en welke een stimulerende invloed hadden op de rurale economie van het Rungwe district in Tanzania. Het onderzoek werd zowel op dorps- als op districtsniveau uitgevoerd. Van Hekkens proefschrift vormt de weerslag van een van de dorpsstudies. Het handelt over de Nyakyusa, antropologisch beroemd door het werk van Monica Wilson, die hun leeftijdsdorpen beschreven heeft. Doel van Van Hekkens studie was: een "...beeld te krijgen van de dynamische processen op dorpsniveau die betrekking hadden op de landbouw en de economie in het algemeen, met het hoofddaccent op het huishouden als productie- en consumptie-eenheid" (p. 1). Vanuit dat gezichtspunt komen de volgende onderwerpen aan bod: de politieke organisatie op dorpsniveau, religie, economische activiteiten, verwantschap, huwelijk en het huishouden.

Bij het lezen van deze studie moest ik voortdurend denken aan Montaigne, twee jaar eerder verschenen - althans in Nederlandse vertaling - dat eveneens een minutieuze beschrijving van het dagelijks leven in een dorpsgemeenschap is, maar als boek een heel ander lot beschoren was. De verbindende tekst van Le Roy Ladurie heeft ongetwijfeld meer literaire Schwung dan die van Van Hekken maar de verhalen uit Montaigne zijn zeker niet interessanter dan die van de Nyakyusa. Het belangrijkste verschil is waarschijnlijk dat Montaigne over 'onze' Middeleeuwen gaat terwijl Van Hekkens boek 'slechts' handelt over een dorp in een uithoek van Afrika. De spiegel van het eigen verleden is voor het grote publiek nog steeds intrigerender dan die van andere culturen. En dan is er natuurlijk nog het verschil in public relations en 'promotion'. Boze tongen beweren overigens dat Montaigne door opvallend meer mensen is aangeschaft dan (uit)gelezen.

Een ander verschil - of, als men wil, een overeenkomst - is dat de verhalen van Montaigne zijn verzameld door een inquisiteur op zoek naar ketters en die van de Nyakyusa dorp door een westers onderzoeker die haar drie assistenten het hemd van het lijf vroeg en ze dag in dag uit liet vertellen, niet onder bedreiging van foltering maar voor een beloning van een

koe per maand. Dit extra inkomen inspireerde de hele familie om mee te helpen met het zoeken naar waar gebeurde verhalen. Beide 'schrijvers', Le Roy Ladurie en Van Hekken, zijn op de eerste plaats 'doorgevers' van verhalen van anderen. De belangrijkste overeenkomst is echter dat beide studies tot doel hebben via een minutieuze beschrijving van één gemeenschap een beeld te krijgen van de structuren van de gehele samenleving.

Door detailstudies ziet men, op kleine schaal, de verfijnde structuren terug van de samenleving als geheel. Montaillou is slechts een waterdruppel in een tamelijk onwelriekende poel. Maar dank zij de hulp van een steeds weer verder uitdijende documentatie wordt die waterdruppel een klein historisch universum. Onder de microscoop ziet met de diertjes zwemmen.

Deze sierlijke zinnen van Le Roy Ladurie (p. 347) zijn zelfs nog meer van toepassing op Van Hekkens case study dan op zijn eigen werk. Haar directe beschrijving van de 'dorpspolitiek', de introductie van geld en Christendom, en de rol van burens zijn onmisbaar voor wie bredere maatschappelijke ontwikkelingen begrijpen wil.

Ten tijde van het onderzoek trachtte de enig toegestane politieke partij, de TANU, meer greep te krijgen op de rurale bevolking door het instellen van 'tien-huizencellen', eenheden van tien huishoudens met een leider die contactpersoon moest zijn tussen het politieke centrum en de dorpen. Van Hekken doet een fascinerende ontdekking: de aanstelling van deze 'cel-leiders' is niet, zoals men zou verwachten, een complete mislukking. De dorpelingen maken zich op creatieve wijze meester van deze nieuwe functie: de 'cel-leider' wordt een belangrijke buurtleider die lokale conflicten oplost. Van zijn brugfunctie naar hogere politieke niveaus komt echter niets terecht.

Van Hekkens hoofdstuk over religie is niet minder belangrijk. Etnografisch werk in Afrika heeft decennia lang een blinde vlek gehad voor de aanwezigheid van missie en zending. Antropologen kwamen nu eenmaal voor 'het echte Afrika'. Ze bezochten heksenuitdrijvingen en voorouder-seances maar voelden er niets voor Christelijke kerkdiensten bij te wonen die zo hinderlijk veel leken op de diensten die men van thuis kende. Tijdens de hoogtijdagen van het structureel functionalisme toen antropologen beweerden dat ze momentopnamen maakten van het dagelijks leven zoals het werkelijk was, werden de sporen van Christendom zorgvuldig weggeretoucheerd. In mijn eigen beschrijving van een Ghanees dorp, dat gedomineerd werd door een imposante katholieke kerk en waar het lidmaatschap van diverse Christelijke kerken een stempel drukte op het leven van vele dorpelingen, waren deze kerken praktisch afwezig, realiseerde ik mij vele jaren later. Van Hekken heeft die fout niet gemaakt. Ze staat uitvoerig stil bij de invloed van de Lutherse kerk in het dagelijks leven.

Een van de drie wijken van het dorp wordt praktisch uitsluitend door Christenen bewoond. In die wijk heerst een tucht waar die van een gereformeerde Veluwe gemeente bij verbleekt. Van Hekken spreekt van een 'theocratie' die de gelovigen enkele van de meest dierbare elementen van hun cultuur ontzegt, zoals het drinken van bier, het slachten van vee tijdens een begrafenis, het polygame huwelijk en de traditionele verklaringen voor ziekte en ongeluk. Zij illustreert de werking van deze theocratie met enkele schitterende vignettes die zich laten lezen als toneeldialogen.

De gevolgen van de komst van een geldeconomie worden geschetst aan de hand van allerlei kleine gebeurtenissen. Reciprociteit kan nu vermeden of afgekocht worden, rijkdom kan onttrokken worden aan het oog van anderen ("Geld kun je verbergen, koeien niet"), gulheid en gastvrijheid worden anomalieën.

Het overheersende thema in deze studie is echter de sociale controle die wordt uitgeoefend door de burens. De muren hebben oren in Ngamanga; mensen horen alles van elkaar. In de helft van de geciteerde verhalen (een schatting) mengt een buurman of -vrouw zich

in een conflict. Deze controlerende rol van burenen is op vernuftige wijze ingebouwd in het verklaringsmodel van ziekte en tegenslag. De ‘adem van de mensen’, het vermogen van burenen om iemand ziek te maken of zelfs te doden door het uiten van ‘verbazing’, is een eufemisme voor afkeuring en ergernis. Een informant legt uit wat ermee bedoeld wordt:

Stel je voor, een vader heeft ruzie met zijn zoon. Als nu die vader een slechte vader is dan zal hij tegen zijn burenen gaan klagen: “Mijn zoon bezorgt me niets dan ellende, hij schijnt zich niet te realiseren dat ik zijn vader ben.” Dan gaan de burenen onderling praten en binnen korte tijd zegt iedereen: “We zijn verbaasd over die jongen.” ... en hij wordt ziek. Nu kan hij alleen nog maar beter worden als de burenen verzoend worden.... Als de vader een goede vader is, die zijn kinderen niet wil doden, dan zal hij antwoorden als een buurman vraagt: “Wat was dat voor een lawaai bij jullie?”, “Oh, mijn zoon en ik hadden ruzie, maar het is al bijgelegd,” of “Ik heb mijn zoon een standje gegeven.” Dan doen de burenen niets (p. 70).

Niet de voorouders of heksen vormen het grootste gevaar maar de burenen. “Het zijn de mensen die het doen,” zegt iemand, “de doden kunnen niets.”

Is er ook een centrale visie die de vele details en gebeurtenissen met elkaar verbindt? Van Hekken noemt in haar conclusie de transitie – in ieder geval in de opvatting van haar informanten – van een tijd van relatieve overvloed naar een periode van schaarste: er is een tekort aan land, tijd, en voedsel. De belangrijkste ontwikkeling die zij in beeld brengt, en die lijkt op te gaan voor zeer veel Afrikaanse samenlevingen, is echter het proces van individualisering. Zonder het verleden te idealiseren met termen als ‘economy of affection’ (Hyden), kan men stellen dat de structuren van de traditionele samenleving bezig zijn uiteen te vallen. In bijna alle verhalen zijn sporen te vinden van een strijd om meer individuele vrijheid. De aansluiting bij de markteconomie en de introductie van geld stimuleren die ontwikkeling. Land wordt plotseling een productiemiddel waarmee het individu zich kan verrijken, het samen eten met burenen wordt een probleem en raakt in ongebruik; jongelui zijn voor het bijeenbrengen van een bruidsprijs niet meer met handen en voeten gebonden van de oudere generatie; ze verdienen nu zelf geld; het systeem van overerving wordt heimelijk geïndividualiseerd; de dwingende regel dat men deelt wat men ‘over’ heeft wordt ondermijnd doordat men nu – het is al gezegd – de weelde kan verbergen en zo de jaloezie en ‘verbazing van de burenen’ kan voorkomen. De obsessie met de burenen die alles kunnen zien en horen weerspiegelt deze strijd. En de boodschap van de dominee ondersteunt dit proces: iedere individu is verantwoordelijk voor zijn eigen zieleheil.

Deze studie is een kostbaar tijdsdocument dat zorgvuldig registreert wat er gebeurde in een Tanzaniaans dorp in een cruciale periode van verandering, toen Nyerere zijn Ujamaa visioen gestalte begon te geven (maar wat er tussen 1968 en 1986 is gebeurd, blijft helaas geheel buiten beschouwing). De Tanzaniaanen die dit document willen lezen, zullen echter eerst Nederlands moeten leren. Dat is misschien nog het meest verbluffend aan deze studie: *Leven en werken in een Nyakyusa dorp*, slegs vir Nederlands-sprekenden. Zoiets als: ‘Montaillou’ geschreven in het Nepalees. Dat zou het Afrika-Studiecentrum zich aan moeten trekken.

Sjaak van der Geest